

Інститут української мови НАН України
Північноукраїнський діалектологічний центр
Житомирського державного педагогічного університету
імені Івана Франка
Житомирський історико-філологічний інститут регіональних
досліджень

ВОЛИНЬ- ЖИТОМИРЩИНА

**Історико-філологічний збірник
з регіональних проблем**

9

ЖИТОМИР
2002

РЕДАКТОРИ:

Володимир Єршов, кандидат філологічних наук
Віктор Мойсієнко, кандидат філологічних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Петро Білоус, доктор філологічних наук
Іван Вихованець, доктор філологічних наук
Катерина Городенська, доктор філологічних наук
Павло Гриценко, доктор філологічних наук
Василь Німчук, доктор філологічних наук
Григорій Сивокінь, доктор філологічних наук
Елеонора Соловей, доктор філологічних наук
Микола Сулима, доктор філологічних наук
Олена Шпильова, доктор філологічних наук

Відповідальний секретар
Володимир Білобровець

Контактні адреси редакції:
10031. Житомир, вул. Народицька, 21, кв. 67 або 172.
Телефон (0412) 25-42-64, 25-24-67.

УДК 82.07
ББК 83.3 (4 укр.-4ж)–я5
ISBN 966-7603

© «Волинь-Житомирщина», 2002.

ЗМІСТ

Славетні Житомир'яни

Володимир БІЛОБРОВЕЦЬ
БІОГРАФІЯ ТА НАУКОВІ ЗДОБУТКИ
Є.М. КУДРИЦЬКОГО.....9

Володимир ЄРШОВ
PATRIAE PATRES. МИХАЙЛО
ПЕТРОВИЧ КУДРИЦЬКИЙ.....14

Микола КОСТРИЦЯ
«ЕВГЕНИЙ... БУДЬ МУДРЫМ,
КАК ЦАРЬ СОЛОМОН...».....28

Руслан КОНДРАТЮК
ДО ПИТАННЯ ПРО РОДОВІД
КУДРИЦЬКИХ.....33

Станіслав ПУЛЬТЕР
ЛЮБИВ ЛЮДЕЙ ТВОРЧОЇ
ПРАЦІ (МОЇ ЗУСТРІЧІ З
Є.М. КУДРИЦЬКИМ).....37

Людмила БОНДАРЧУК
УРОКИ Є.М. КУДРИЦЬКОГО.....40

Наталія ТИТАРЕНКО
ПІД ЧИСТИМ НЕБОМ.....43

Перекладознавство

Михайло ЛЕЩКІН
ЖИТОМИРСЬКА ПЕРЕ-
КЛАДАЛЬКА ШКОЛА.....47

Наталія МІСЯЦЬ
ЯРОСЛАВА ПАВЛЮК - ПОЕТ
І ПЕРЕКЛАДАЧ.....53

Таміла СЛОБОДЯНЮК
АССОЦИАТИВНО-ОБРАЗНЫЕ
СИСТЕМЫ ОРИГИНАЛА И
ПЕРЕВОДА.....57

Ярослава ПАВЛЮК
З ПРАКТИКИ ХУДОЖНЬОГО
ПЕРЕКЛАДУ.....63

**Іта ФЕДОРОВСКАЯ,
Наталія МЕСЯЦЬ**
ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ТЕКСТОВ
НА СТРАНИЦАХ РУССКОЯЗЫЧ-
НОЙ ПРЕССЫ АМЕРИКИ.....69

Ульяна КАРПЕНКО
УСТОЙЧИВЫЕ ВЫРАЖЕНИЯ.
НАЗЫВАЮЩИЕ ПРОСТРАНСТВО
И ВРЕМЯ В РУССКОМ И
ИТАЛЬЯНСКОМ ЯЗЫКАХ.....76

Валентина ПРИЩЕПА
АВТЕНТИЧНІ ХУДОЖНІ ТЕКСТИ -
НЕВИЧЕРПНЕ ДЖЕРЕЛО СОЦІО-
КУЛЬТУРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....81

Лідія ГРЕЧИНА
ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ФРАЗЕО-
ЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕ-
РІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ,
ЛАТИНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ МОВ).....85

Володимир БІЛОУС
МЕДИЧНІ ТЕРМІНИ В
НАУКОВОМУ ТЕКСТІ.....90

Текстологія

Наталія СЛУХАЙ
РАЗРУШЕНИЕ АРХЕТИПА КАК
ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ПА-
ТОГЕННОГО ТЕКСТА.....93

Василь ПРИЩЕПА
КОМПРЕСІЯ В СИСТЕМІ НІ-
МЕЦЬКИХ КОМПАРАТИВНИХ
ТРОПІВ.....98

Наталія МІСЯЦЬ
ГІПЕРТЕКСТ - НОВИЙ КРОК
У РОЗВИТКУ ТЕКСТУ.....103

Ангеліна СИНГАЙВСЬКА

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ ІМЕННИКІВ-ПРЕДИ-
КАТІВ ПРОПОЗИЦІЙНОГО ВІДНО-
ШЕННЯ З ПРОСПЕКТИВНИМИ
ТЕМПОРАЛЬНИМИ СЕМАМИ.... 106

Ольга КОРОЛЕВА

МЕТОНИМИЯ В СЛЕНГЕ
И АРГО.....110

Людмила КОТНЮК

ЕГОЦЕНТРИЧНІ ПАРАМЕТРИ
НАУКОВОГО ТЕКСТУ.....112

Віктор МОЙСІЄНКО

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ
РІДНОЇ ГОВІРКИ АВТОРА
"ГРАМАТИКИ СЛОВЕНСЬКОЇ"
ІВАНА УЖЕВИЧА.....117

Антоніна ГРИГОРАШ

ВИКОРИСТАННЯ КРИЛАТИХ
ВИСЛОВІВ У СУЧАСНІЙ ПУ-
БЛІЦИСТИЦІ (НА МАТЕРІАЛІ
СУЧАСНОЇ ПРЕСИ УКРАЇНИ).....121

Ганна КОНТОРЧУК

ЕТНО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕК-
ТИ УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕМ ІЗ
КОМПОНЕНТОМ "КІТ".....127

Алла ПРИЙМАК

МОВНІ СИГНАЛИ ЗВ'ЯЗНОСТІ
ЩОДЕННИКОВОГО ТЕКСТУ
(НА МАТЕРІАЛІ ЩОДЕННИКІВ
Л.М. ТОЛСТОГО).....131

Галина ДОБРОЛЬОЖА

СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ГОДИНИ У ПРИ-
СЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ З ПОРІВ-
НЯЛЬНИМ КОМПОНЕНТОМ.....137

**Володимир ВЛАСЕНКО,
Сергій ЯЦИК**

ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНІ
ЗАСОБИ ТА ЇХ СТИЛІСТИЧНІ
ФУНКЦІЇ У ПОЕТИЧНІЙ
МОВІ ЛІНИ КОСТЕНКО.....142

**Олена КАРДАЩУК,
Олена КУЛЬБАБСЬКА**

ВПЛИВ КОНТЕКСТУ НА АКТУАЛІ-
ЗАЦІЮ СЕМНОГО СКЛАДУ ПРИ-
КМЕТНИКІВ-ПРЕДИКАТІВ.....146

Галина ГРИМАШЕВИЧ

РОЛЬ ТЕКСТУ В ДІАЛЕКТОЛОГІЧ-
НИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ (НА ПРИК-
ЛАДІ ЗРАЗКІВ ПОЛІСЬКОГО ЖИВОГО
МОВЛЕННЯ).....150

Голіна ВРУБЛЕВСЬКА

СУРЖИК ЯК МОВНА ХАРАКТЕ-
РИСТИКА ПЕРСОНАЖА В СУ-
ЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....153

Валентина ТИТАРЕНКО

ЗАПОЗИЧЕНА ЛЕКСИКА ПРИВІ-
ЛЕЇВ КИЇВСЬКОМУ МАГІСТРАТУ
ХУІ-ХУП СТ.....157

Леся ЛИТВИНЧУК

ЖІНОЧІ ІМЕНА В АКТОВИХ КНИ-
ГАХ ЖИТОМИРСЬКОГО ГРОДСЬ-
КОГО УРЯДУ XVI-XVII СТ.....162

Мова письменства**Аза ПАПИНА**

СЛУХОВАЯ (ЗВУКОВАЯ) СЕНСОР-
НАЯ ОЦЕНКА В ПОЭТИЧЕСКОЙ
РЕЧИ А.С.ПУШКИНА.....166

Людмила ІВАНОВА

СИНТАКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА
ИМПРЕССИОНИСТИЧЕСКОГО
ОПИСАНИЯ В ХУДОЖЕСТВЕН-
НОМ ТЕКСТЕ.....169

Наталія АСТРАХАН

ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ І АНАЛІ-
ТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ.....173

Ірина КУЗНЄЦОВА

ОСОБЛИВОСТІ ТЕНДЕРНОЇ
ХАРАКТЕРИЗАЦІЇ ПЕРСОНА-
ЖІВ ТА ГЕНДЕРНІ ХА-
РАКТЕРИСТИКИ АВТОРА.....176

Ванда ЧАЙКОВСЬКА

СОН І СНОВИДІННЯ ЯК ХУДОЖНІ
ПРИЙОМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО
РОЗКРИТТЯ ПЕРСОНАЖІВ В
УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....182

Марія ДЕМ'ЯНЮК

ВНУТРІШНІЙ ДІАЛОГ
ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ
ЕКЗИСТЕНЦІЙ СУБ'ЄКТА
В ОПОВІДАННІ І. БУНІНА
"ЗАХАР ВОРОБІЙОВ".....186

Віктор ДЯЧЕНКО

ОСОБЛИВОСТІ МОВИ ТА
СТИЛЮ РОМАНІВ А.БЕЛОГО
"ПЕТЕРБУРГ" І "МОСКВА".....192

Віталій НАЗАРЕЦЬ

ОСОБЛИВОСТІ ГРАФІЧНОЇ
ОРГАНІЗАЦІЇ ВІРША.....197

Євгеній ВАСИЛЬЄВ

ЖАНР МІСТЕРІЇ-БУФ У
ДРАМАТУРГІЇ ХХ СТОЛІТТЯ.....201

Руслана ХМЕЛІНСЬКА

АНАЛІЗ ВІРША В ПРОЗІ
І.С. ТУРГЕНЄВА "ДВА
ЧЕТВЕРОСТИШЯ".....207

Марія МАСЛОВСЬКА

КАЗКОВИЙ СВІТ ВАСИЛЯ
СУХОМЛІНСЬКОГО.....215

Антон ЛІСОВСЬКИЙ

ЦІЛІСНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО
ТВОРУ І ЙОГО СПРИЙНЯТТЯ.....220

Галина ВИШНЕВСКАЯ

ГОГОЛЕВСКИЕ ТРАДИЦИИ В
ТВОРЧЕСТВЕ М. БУЛГАКОВА... 223

Лінгводидактика**Лариса КАЛІПІНА,
Алла БІЛОУС**

ЗАСОБИ МОТИВАЦІЇ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ПРИ РОБОТІ З ТЕКСТОМ.....228

**Інна САМОЙЛЮКЕВИЧ,
Оксана КОЗАЧОК**

НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ НА
СТАРШОМУ ЕТАПІ ЗАГАЛЬНО-
ОСВІТНЬОЇ ШКОЛИ З УРАХУ-
ВАННЯМ ЕЛЕМЕНТІВ ІНДИВІ-
ДУАЛІЗАЦІЇ.....232

Наталія ЯНЧУК

РОЛЬ ТЕКСТУ В РЕАЛІЗАЦІЇ
ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКА-
ТИВНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕН-
НЯ ЛЕКСИКИ СТУДЕНТАМИ ФІ-
ЛОЛОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ.... 238

Людмила БЕРЕЗЕНСЬКА,**Наталія ПАЄНТКО**

ВИКОРИСТАННЯ ПІСНІ В ЯКОСТІ ,
АВТЕНТИЧНОГО ІНШОМОВНОГО
ТЕКСТУ ДЛЯ РОЗВИТКУ АУДИ-
ТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТАР-
ШОКЛАСНИКІВ.....241

Леся ПАМІРСЬКА,**Михайло ПАМІРСЬКИЙ**

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИ-
ДАКТИЧНИХ ТЕКСТІВ НАУКОВО-
ПОПУЛЯРНОГО СТИЛЮ.....246

Олена ЗИМОВЕЦЬ,**Людмила ТЕМЧЕНКО**

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ
ВИВЧАЮЧОГО ЧИТАННЯ НА
ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНОМУ
ФАКУЛЬТЕТІ ПЕДАГОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ.....249

Наталія СІВАЄВА,**Світлана КУХАРЬОНОК**

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ
МОНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ
СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНОГО
ФАКУЛЬТЕТУ НА ОСНОВІ ТЕК-
СТІВ ПО СПЕЦІАЛЬНОСТІ.....254

Олена КРАВЕЦЬ

ВИКОРИСТАННЯ АВТЕНТИЧНИХ
ДРУКОВАНИХ ТЕКСТІВ Ж ЗАСІБ
ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМ-
ПЕТЕНЦІЇ НА ПОЧАТКОВОМУ
ЕТАПІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ
МОВИ У СТУДЕНТІВ МОВНИХ
ВУЗІВ.....259

Володимир ЄРШОВ

**PATRIAE PATRES.
МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ КУДРИЦЬКИЙ**

У кінці XIX – в першій половині XX століття у Житомирі сформувалось дивне і абсолютно неповторне коло волинської наукової інтелігенції. Вже давно, розімкнувши кордони регіональної науки і культури, стали легендарними імена професора-славіста Володимира Яковича Гнатюка, етнографа і письменника професора Василя Григоровича Кравченка, шевченкознавця доцента Євгена Олександровича Ненадкевича, вченого-красознавця Павла Григоровича Постоева, видатного перекладача Миколи Васильовича Хомичевського (Бориса Тена), і, звичайно ж, родини Кудрицьких – професора Михайла Петровича і Євгена Михайловича. У цьому, далеко не повному, переліку вітчизняного духовного бомонду, що не ім'я, то постать, яка впевнено увійшла до аналіз української історії! Проте зосередження житомирського духовного центру в той історичний період незмінно відбувалось у домі Кудрицьких у провулку Графмана, 8, потім – Шкільному, 8, а нині – М.Кудрицького, 8.

Професор М.П. Кудрицький (1856-1933), вчений-метеоролог зі світовим ім'ям, видатний організатор навчального процесу у Коростишівській учительській семінарії, Житомирській першій гімназії, Житомирському Інституті народної освіти, Житомирських українських вищих педагогічних курсах імені М.Драгоманова, а також фундатор і дійсний член Товариства дослідників Волині – ось далеко не повний перелік основних напрямів життєдіяльності подвижника вітчизняної науки і освіти [1].

Михайло Петрович народився у родині парафіяльного священика 23 лютого 1856 р. у селі Огіївці, нині Ружинського району Житомирської області.

Ще студентом другого курсу фізико-математичного факультету Київського університету Святого Володимира Михайло Петрович став активно цікавитись метеорологічними дослідженнями. У 1875 р. поступив на службу до університетської метеорологічної обсерваторії спочатку практикантом, потім спостерігачем, а згодом і старшим спостерігачем. Незабаром молодий дослідник зрозумів, що метеорологія його щире покликання і призначення, котрому судилось визначити все його життя. Розвитку цієї галузі було присвячено близько семи років навчання і праці в університетській лабораторії [2]. Серед університетських викладачів М.П. Кудрицького був видатний вчений, метеоролог і геофізик, приват-доцент університету житомир'янин Олександр Вікентійович Клосовський (1846-1917).

Жага знань у Михайла Петровича не мала меж. Крім фізико-математичного факультету він прослухав повний курс природничого відділення і одночасно успішно займався на історико-філологічному факультеті університету. Із гімназійної лави у майбутнього метеоролога виявилась пристрасть до іноземних мов. Постійно удосконалюючи свою майстерність, вчений досяг прекрасного знання п'яти іноземних мов і двох давніх, на яких вільно читав і з яких легко перекладав. Чи не тут витокі абсолютного лінгвістичного слуху його сина Євгена Михайловича Кудрицького, видатного українського мовознавця!!! [3] Уявлення про освіту вченого не буде повним, якщо не сказати, що він чудово знав бібліотечну справу і володів даром непересічного музиканта, про що свідчить вміння диригувати духовим оркестром і хором.

У 1880 р. М.П. Кудрицький закінчив фізико-математичний факультет зі ступенем кандидата наук. Рік по тому, успішно витримав спеціальний іспит на право викладання фізики і математики у прогімназіях і гімназіях.

З 6 березня 1882 р. [4] розпочалась активна і плідна педагогічна діяльність Михайла Петровича у Коростишівській учительській семінарії на посаді наставника і викладача математики (арифметики і геометрії) і фізики (20 годин на тиждень), а потім – природознавства, за що мав річне жалування 1200 (650 жалування і 550 столових) рублів і надану міністерством народної освіти чотирикімнатну квартиру з опаленням на території училища [5]. Михайло Петрович прибув до Коростишева 10 березня 1882 р. на місце вибуло до Київської першої гімназії вчителя математики Дмитра Белявського і 11 березня приступив до виконання своїх обов'язків [6].

Коростишівська учительська – один із найбільш яскравих і значимих навчальних закладів Південно-Західного краю із дня його заснування у повітовому містечку (1873 р.). Стіни семінарії пам'ятають м'який тембр голосу Івана Яковича Посяди [7], зоолога Василя Карловича Совинського – переведеного з Коростишева до Києва хранителем зоологічного музею університету, лекції талановитого дослідника слов'янської середньовічної літератури Митрофана Олександровича Андрієвського і майбутнього історика-академіка Володимира Івановича Пичету [8].

Перше громадське доручення, яке Михайло Петрович виконував протягом усієї служби, були з 17 червня 1882 р. обов'язки семінарського бібліотекаря, зокрема ним були укладені хронологічний і систематичний каталоги [9]. Потім молодий наставник з ентузіазмом узявся за організацію семінарського оркестру, у якому згодом брали участь 23 вихованці [10]. Завдяки його ініціативі семінарії було пожертвовано ряд музичних інструментів. “Успехами в музице семинария обязана главным образом знающему и любящему музыку и пение наставнику Кудрицкому” – доповідав директор І.Н. Давидович у Міністерство народної освіти [11].

Проте згодом М.П. Кудрицький ретельно зайнявся своєю улюбленою справою – організацією метеорологічної станції. Першими приладами були

його власні і ті, котрі можна було виявити у фізичному кабінеті семінарії.

Регулярні спостереження за температурою, вологістю, напрямком і силою вітру на Коростишівській метеорологічній станції розпочались 1 січня 1883 року, з 18 серпня 1883 р. – над опадами, з 1 травня 1887 р. – над хмарністю і блискавками, з 1 січня 1887 р. – над атмосферним тиском, з 1 травня 1887 р. – температурою ґрунту (здійснювались на поверхні ґрунту і на глибинах 0,1 м, 0,25 м, 0,5 м, 1 м і 2 м.), нарешті – над випаровуванням води, з 1 травня 1888 р. – над сонячною радіацією, а з 1 грудня 1888 р. – над сніговим покривом [12]. Таким чином було охоплено весь комплекс метеоспостережень, які пропонувала наука того часу.

Дуже багато зусиль було віддано придбанням приладів, які б відповідали сучасним вимогам. Скоро з'явилися прилади з усієї Європи! Другою важливою проблемою виявилася поправка і тестування інструментів. Точне вимірювання опадів розпочалось з 18 серпня 1883 р., з січня 1887 р. стали вестись точні барометричні спостереження, з 1 травня 1887 р. було розпочато спостереження за випаровуванням води. З грудня 1888 р., за порадою професора А.В. Клосовського, стали здійснюватись спостереження за сніговим покривом [13].

Молодий вчений багато їздив по країні – постійно бував у Києві, часто відвідував Харків (1888, 1889), а також Одесу (1890), Нижній Новгород (1891, 1892). Кострому (1891), Санкт-Петербург (1891), Варшаву (1891), Твер (1891, 1892) і багато інших міст і містечок Росії. Листування вченого було таким же широким, як і комплекс його спостережень, і охоплювало простір від Юр'єва до Єлисаветграда [14].

Через чотири роки коростишівський пункт спостережень розрісся у повну метеорологічну станцію, на якій нараховувалось 30 приладів у 43 предметах. Слід додати, що завдяки ученим-колегам у Коростишеві було зібрано унікальну метеорологічну бібліотеку. Крім того у 1887 р. були обладнані окремі філіали станції: 1. Серед лісу, за 10 верст від Коростишева, по шосе у напрямку Києва; 2. На відкритій місцевості за 12 верстах від с. Безрезівка; 3. З 1888 р. – серед парку Плем'янікова над Тетеревом поблизу лісу на відстані 1-ї версти від семінарії [15].

До Коростишева часто приїздили друзі і колеги М.П. Кудрицького: професор київського університету В.К. Совинський, кореспондент Головної фізичної обсерваторії інженер Р.Н. Савельєв (грудень, 1886 р.), інспектор метеорологічних станцій ГФО А.М. Шенрок (серпень 1888 р.), відомий російський вчений кліматолог, професор Санкт-Петербурзького університету, член-кореспондент СПб АН, почесний член Товариства дослідників Волині О.І. Восйков (серпень 1892 р.), 1-го вересня 1899 р. містечко відвідав Київський губернатор генерал-майор Ф.Ф. Трепов.

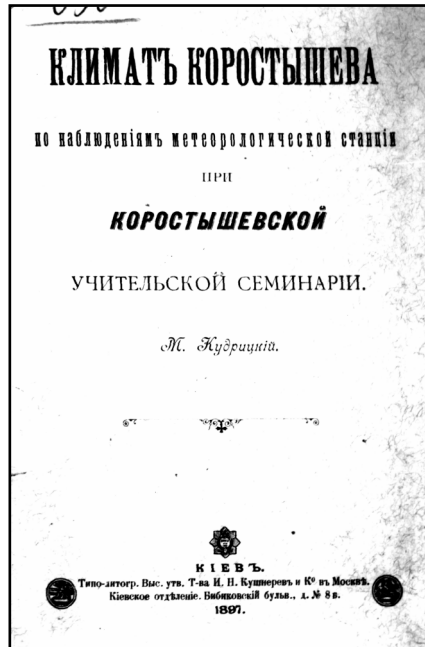
У 1885 р. М.П. Кудрицького було обрано дійсним членом Київського товариства дослідників природи. Два роки по тому вийшла перша книга “Метеорологические наблюдения при Коростышевской учительской семинарии 1883-1886 гг.” Потім упродовж десяти років аж до етапного

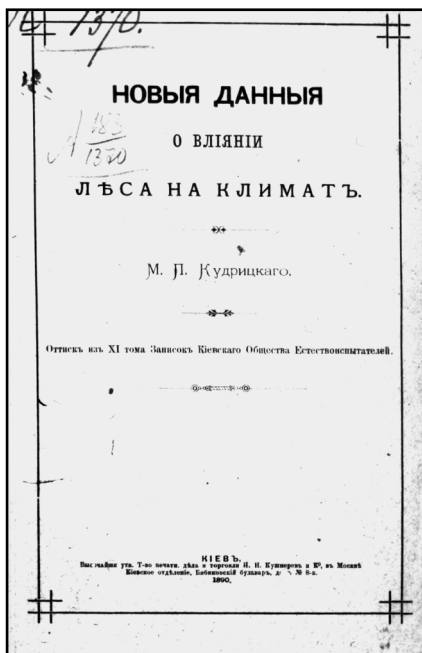
1897 вчений видав шість монографій, дві з яких “Новые данные о влиянии леса на климат” (1890) і “Климат Коростышева” (1897) і сьогодні створюють золотий фонд вітчизняної науки. Наукова педантичність, методологічна дотошність, нарешті, високий рівень досліджень були високо оцінені науковою громадськістю [16].

18 квітня 1885 р. Михайла Петровича було обрано дійсним членом товариства дослідників природи при університеті Св. Володимира. Цього ж року 18 квітня обрано дійсним членом російського фізико-хімічного товариства при Санкт-Петербурзькому університеті. За зразкову організацію роботи Коростишівської станції 26 травня 1887 р. М.П. Кудрицький отримав звання кореспондента Головної фізичної обсерваторії Росії, а з 31 січня 1896 р. срібну медаль Імператорського Російського географічного товариства і, нарешті, Диплом II ступеня № 6739 Всеросійської промислової виставки у Нижньому Новгороді 1896 р. [17]

За заслуги на науковій ниві 20 вересня 1888 р. Михайлу Петровичу Кудрицькому було присвоєно чин надвірного радника [18], 8 листопада 1890 р. – колезького радника. Того ж року, 28 грудня, за зразкову і старанну службу нагороджено орденом Св. Станіслава III ступеня. Указом правлячого Сенату від 26 серпня 1894 р. Михайлу Петровичу за вислугу років було присвоєно чин статського радника. Указом імператора по цивільному відомству від 1 січня 1895 р. за зразкову і наполегливу службу і особливу старанність нагороджено орденом Св. Анни III ступеня, а 1 січня 1899 р. орденом Св. Анни II ступеня. Також регулярно надходили подяки за службу: лютий 1884 р., 12 вересня 1884 р., 21 січня 1885 р., 24 лютого 1886 р., 3 березня 1887 р., 7 вересня 1888 р. [19] Заради справедливості слід зазначити, що царат уміло, у багатьох випадках справедливо і гідно, віддавав належне багатьом ученим Росії. Приємно відзначити, що Михайло Петрович заслужено отримав визнання і вченого світу і владних структур.

У 1900 р. книга “Климат Коростышева” була представлена на Всесвітній виставці у Парижі. За цю роботу автора було нагороджено бронзовою

медаллю, яка дбайливо зберігалась в родині Євгена Михайловича Кудрицького [20].

На перший період роботи в семінарії приходиться і перший шлюб ученого: пізній, короткочасний і трагічний. Михайло Петрович одружився у 32 роки. Вінчання відбулося у харківській Вознесенській церкві 3 травня 1889 року. Надія Сергіївна Левицька була молодою (їй ще не виповнилось і 18-ти років) і чарівною. Але незабаром вона тяжко захворіла і 1 січня 1890 р. померла. Дітей у цьому шлюбі не було [21].

Через декілька років в 1893-му Михайло Петрович одружився вдруге з донькою священника Оленою Пилипівною Боцяновською. Шлюб був довгим і щасливим. У сім'ї народились діти: Євген – 18 лютого 1894 р., Павло – 27 черв-

ня 1896 р. [22], Борис – 27 березня 1900 р., Сергій – 22 червня 1905 р., Дмитро – 29 січня 1908 р., Костянтин – 28 травня 1911 р. [23]

Близько вісімнадцяти років служив справі освіти і науки Михайло Петрович у семінарії. Невеликий педагогічний колектив зазнав закономірних змін. У цей період служби колегами М.П. Кудрицького були директор семінарії Іван Несторович Давидов, кандидат історико-філологічних наук, подвизжник народної освіти, видатний педагог, чий заслуги, на жаль, ще мало відомі співвітчизникам. Закон божий спочатку читав Г.Я. Прозоров, потім К.І. Терлецький. А.І. Язловський, П.Воскресенський і П.Вершинський, наставником російської і церковнослов'янської мов був А.С. Євсєвський, історію, географію і чистописання викладав Г.Н. Кочергов, співи І.І. Васильєв, після нього П.Д. Стащенко, вчителем початкового училища при семінарії був П.А. Головков, гімнастику вів І.І. Василевський, легендарний семінарський фельдшер – А.З. Шишкін.

На посаді наставника Коростишівської семінарії М.П. Кудрицький брав активну участь у театральних постановках і вокальних вечорах. Крім метеостанції, він організував фізичний кабінет, обладнаний на високому рівні методичної науки.

Через Коростишівську учительську семінарію проліг “Мій шлях” Степана Васильовича Васильченка [24]. М.П. Кудрицький був одним із наставників видатного українського письменника.

З 1 січня 1901 р. М.П. Кудрицького було переведено на роботу у Житомирську 1-у гімназію, йому також доручалось завідування метеорологічною станцією. Обладнання коростишівської метеостанції Михайло Петрович передав своєму колезі, наставнику Г.Н. Кочерову, фонд фундаментальної бібліотеки і обладнання оркестра наставнику А.С. Євсевському [25].

Стан Житомирської гімназійної метеостанції був типово середнім для таких закладів. Скоро вона перетворилась у зразкову. Проводились всі обов'язкові види спостережень, що дозволило включити її до мережі Головної фізичної обсерваторії [26]. Вчений продовжував активно збирати матеріали з метеорології Волині, для нового комплексного дослідження. Михайло Петрович зосередився також на викладацькій і громадській діяльності. Багато енергії віддавав організації і роботі у Товаристві дослідників Волині, дійсним членом якого він згодом став.

Проте 4 серпня 1905 р. надходить нове призначення – директором Коростишівської учительської семінарії, замість вибулого С.А. Караваєва. Але приступив до виконання обов'язків Михайло Петрович не раніше 31 серпня 1905 р., тобто часу, коли було проведено першу педраду під його головуванням [27].

Початок служби на новій посаді був далеко не радісним. Ще на початку року в семінарії згоріло приміщення, яке слугувало гуртожитком (інтернатом) для вихованців. Довелось організовувати і налагоджувати систему проживання семінаристів. З цією метою під гуртожиток було переобладнано учнівську їдальню, проте всім місця все одно не вистачало. Ряд семінаристів змушені були жити на приватних квартирах [28]. Державна служба поглинала практично весь час директора. На наукову діяльність часу зовсім не залишалось. Крім того сила енергії витрачалась на засідання педради, переекзаменовку семінаристів, ремонт приміщень, прийом і атестацію вихованців. У його обов'язки входило також слідкувати за підпискою журналів і купівлею книг, перекладанням печей і підвезенням дров для опалення приміщень, etc, etc, etc...

Михайло Петрович у семінарії викладав фізику, математику і улюблене природознавство. Педколектив семінарії був порівняно невеликим: директор, три наставники, законоучитель, два викладачі і два вчителі початкового училища при семінарії. До цього слід додати фельдшера, економа і сторожа. Разом з М.П. Кудрицьким хрест народного вчителя несли священик Микола Ганицький, наставники Д.П. Савицький (він також виконував обов'язки завідувача фундаментальної бібліотеки), П.І. Турченко викладав історію і географію, викладачі В.М. Маковський, Й.І. Парфілов – учитель співів і завідувач учнівської бібліотеки, вчителі училища Й.К. Костиця та І.І. Балюра – завідувач училища і завідувач після Д.П. Савицького фундаментальної бібліотеки. Потім прийшли наставник математики А.М. Карпенко і російської мови Ф.М. Булашевич, учитель малювання А.А. Яценко, учитель початкової школи Р.І. Давиденко, фельд-

шер А.З. Шишкін. Практично нікого із попереднього складу!

7 травня 1907 р. у семінарії було підпалено будівлю інтернату для учнів 1-2 класів. А згодом по місту поповзли чутки про поширення холери. Якщо враховувати, що більшість вихованців жили на приватних квартирах, то можна припустити, скільки це викликало тривоги і клопоту у педколективу. Посаду директора М.П. Кудрицький обіймав по 7 серпня 1907 р., потім передав її видатному організатору освіти в Україні і Росії, вченому-краєзнавцю Олександрові Івановичу Тарнавському (1850-1910) [29].

Останню педраду у Коростишівській семінарії вчений провів 9 вересня 1907 р. і був присутній на педраді другого дня, але вже як колишній директор [30]. На той час семінарська метеостанція практично припинила свою активну діяльність. Частина приладів було назавжди втрачено ще під час пожежі 1905 року, частина відслужила свій термін. Управління тою частиною, що залишилась, Михайло Петрович передав своєму колезі А.М. Карпенку. Згодом у семінарії залишився лише один вихованець, який завідував метеорологічною станцією, за що користувався правом проживання у кімнаті при семінарській лікарні на знак винагородження за свою працю [31].

24 серпня 1907 р. М.П. Кудрицький знову призначений учителем математики і фізики Першої гімназії у Житомирі на місце вибулого до Черкаської гімназії викладача В.П. Сокухи, Директором гімназії на той час був Іван Онисифорович Чехлатов. Михайла Петровича було обрано членом педагогічної ради, згодом йому доручили завідування фізичним кабінетом. Завдяки його клопотанням фізичний кабінет став займати окрему класну кімнату. У 1907 р. було придбано 95 навчальних приладів, у наступному році – 65. Михайло Петрович проводив по три додаткових заняття на тиждень з фізики для тих, хто цікавився дисципліною [32].

За цей час під керівництвом С.А. Бржозовського, головного губерньського метеоролога, Житомирська метеостанція 1-ої гімназії встигла стати великим центром спостережень. Гімназійною метеостанцією у той час керував колега М.П. Кудрицького викладач Микола Павлович Матвєєв [33]. Михайло Петрович щедро передавав накопичений багаторічний досвід, не відмовляючись від участі у дослідженнях.

Колегами М.П. Кудрицького були викладач російської мови Євген Семенович Бражников, учитель латини Василь Миколайович Булгаков, музики Михайло Гайдай, учитель російської мови, завідувач фундаментальної і учнівської бібліотеки, батько майбутнього всесвітньо відомого конструктора космічних кораблів Павло Якович Корольов. В останні роки існування гімназії Михайло Петрович викладав фізику [34] і космографію. У 1918 р. у гімназії було створено комісію з проблем українізації національного виховання. М.П. Кудрицький був її активним членом [35]. У 1917 р. в гімназії навчались діти видатного метеоролога: Борис у 7 класі, Сергій у 3-у і Дмитро у 1-у. Останнім директором гімназії був Олексій Михайлович Якимих. Робота вчителем у Житомирській 1-й гімназії тривала до кінця

існування самої гімназії, тобто до кінця 1918 / 1919 навчального року.

М.П. Кудрицький є одним із фундаторів заснування у 1919 р. Житомирського педагогічного інституту, названого згодом Волинським інститутом народної освіти – теперішній Житомирський педуніверситет ім. І.Франка [36]. Серед перших одинадцяти кандидатів на роботу в педінститут є й ім'я широко відомого метеоролога: “Кудрицький – відомий природник в Житомирі, дуже досвідчений, який може свої дисципліни без псування справи викладати по-українськи” [37]. Для обґрунтування необхідності відкриття вищого навчального закладу в Житомирі Михайло Петрович написав коротку “Історичну довідку з приводу влаштування інституту в Житомирі” [38]. Організаційна комісія з відкриття Учительського інституту на своєму засіданні 17 липня 1919 р. одногослосно затвердила “запросити М.П. Кудрицького до складу Педагогічної ради інституту”. Офіційне зарахування вченого на роботу в педінститут датовано 19 липня 1919 р. На другому засіданні організаційної комісії з відкриття нового навчального закладу Михайла Петровича було прийнято на посаду вчителя (потім лектора) природознавства і фізики [39]. Згодом його було обрано членом педради інституту, до складу якої входили також П.Н. Абрамович, Є.С. Бражников, М.П. Гайдай, П.Є. Жуковский, П.І. Касяненко, Клингбейль-Губаржевська, Н.А. Михалевич, Є.О. Ненадкевич, П.Г. Постоев, О.О. Фотинський і М.В. Яневич. Михайло Петрович брав участь у засіданні педради, на якій Микола Хомичевський, майбутній Борис Тен, був зарахований у 1919 р. до складу слухачів інституту одразу на другий курс [40].

У 1924 р. він викладав на природничому факультеті ІНО. Серед його учнів були В.Г. Бондарчук – учений-геолог, згодом ректор Київського університету, директор Інституту геологічних наук АН УРСР, академік АН УРСР і його дружина А.Пастушок.

За вагомий внесок у розвиток вітчизняної науки М.П. Кудрицькому у числі перших восьми висококваліфікованих житомирських викладачів було присвоєно звання професора.

На фотографії випускників природничого факультету Інституту народної освіти у 1924 р. у центрі сидить М.П. Кудрицький. На світлині сфотографовані у чотири ряди 26 чоловік. У другому ряду сидять: перший зліва – доцент П.Г. Постоев, другий – професор С.В. Більський, четвертий – професор М.П. Кудрицький, п'ята – Ф.Й. Фотинська, сьомий – Супинський, восьмий – Є.К. Щедрін (?). На лицьовій стороні картонної підкладки напис: “Шановному професорові Михайлу Петровичу Кудрицькому на згадку від студентів-природників. 1924 рік.” На лицьовій стороні олівцем навпроти деяких студентів підписи: “1. В.Бондарчук, 2. А.Пастушок, його дружина” (лівий край), “Палех” (зверху, третій ліворуч, був присутній від Наросвіти), “Супинський” (праворуч). На звороті світліни підписи 17 студентів: М.Глібоко, С.Кушко, В.Бондарчук, Х.Хі(є?)мчук, В.Кідисюк, Е.А. Абрам...(?), Г.Журавська, ???, ???, Н.Д., Ів. Дубовик, ???, І.Буката, А.Пастушок, М.Палех, А.Білорус, Годован. Невідомою рукою зроблено за-

пис олівцем: на звороті “Останній ряд справа наліво Білорус, Годован”. Праворуч внизу синім олівцем “№ 19”.

У ІНО вчений працював до 1926 р.

Михайло Петрович був також одним із перших організаторів у 1919 році Житомирських 3-річних Українських педагогічних курсів ім. М. Драгоманова [41]. Цей навчальний заклад було відкрито на базі Житомирської семінарії, заснованої ще у 1913 році – це вже вищі трирічні українські педкурси. Рівно через три роки нова реорганізація – у Житомирський український педтехнікум. 1 жовтня 1928 р. педтехнікум було закрито, матеріальну базу було передано ІНО. У перші роки Радянської влади педкурси, мабуть, були одними з найбільш яскравих академічних закладів нашого краю. У ньому одночасно викладав увесь цвіт вітчизняної науки і культури того часу О.О. Фотинський, В.Г. Кравченко, Є.О. Ненадкевич, Й.Х. Матківський, П.Г. Постоев, М.П. і Є.М. Кудрицькі. Етнографічною секцією ім. Б.Грінченка на громадських засадах завідував Н.К. Дмитрук. Окрім названих, колегами Михайла Петровича були М.В. Бондаренко, І.П. Годован, Є.А. Іляшук, С.В. Курганович, П.І. Касяненко, Л.К. Левицька, Хв.М. Микульський, В.Є. Ненадкевич, М.І. Огородний, М.В. Олійниченко, М.Є. Парфілова, Я.І. Парфілов, А.Я. Радзівон, Ю.Я. Рожков і М.В. Яневич.

Керівний склад педкурсів вибирався зібранням колективу. Завідувачем педкурсами було обрано випускника історичного факультету Харківського університету, видатного вченого-краєзнавця П.Г. Постоева [42], колегу Михайла Петровича ще по Коростишівській учительській семінарії, а представником від лектури – одноставно М.П. Кудрицького [43]. Про тісну

дружбу дослідників свідчить також і той факт, що деякий час Павло Григорович жив на квартирі М.П. Кудрицького на Графманівському провулку [44]. На педкурсах Михайло Петрович виконував обов'язки лектора фізики, завідував фізичним кабінетом, роботу поєднував з викладанням в Інституті народної освіти і Волинському краєзнавчому музеї. Викладання на вищих педкурсах тривало не довше як до 1924 р. включно. Вже у списках лекторів за 1925 р. ім'я М.П. Кудрицького не значилося [45].

У домашньому архіві автора цих рядків зберігається фотографія випускників українських вищих педагогічних курсів ім. М. Драгоманова 1924 р., всього 53 чоловіки. У центрі сидять О.О. Фотинський, П.Г. Постоєв, М.П. Кудрицький і Є.О. Ненадкевич. Зверху світлини напис на стрічці "II випуск Жит. Укр. Вищих пед-курсів ім. М. Драгоманова", на нижній стрічці: "19-19-5/VI-24 – 23-24". На звороті олівцем: "УПГ" і "Укрпедтехнікум", нерозбірливий підпис, малюнок олівцем листяного дерева.

У 1926 році волинська громадськість урочисто відзначила 50-річчя наукової діяльності М.П. Кудрицького. Привітати вченого-земляка прибула і делегація із Коростишева.

Газета "Радянська Волинь", зокрема, писала: "М.П. Кудрицького знають широкі кола робітників освіти Правобережжя і Лівобережжя України. Найкращі роки його життя пройшли в роботі з підготовки вчителів народних шкіл. Педагог з широкою науковою ерудицією, тов. Кудрицький, після закінчення 2-х факультетів університету, займає посаду викладавця в Коростишівській учительській семінарії, де працює 19 років. Там він, помимо звичайної педагогічної діяльності, розпочав велику роботу по метеорології. Його роботи зацікавили учнів і, як наслідок цього, деякими

учнями вже організовано метеорологічні станції при їхніх школах. Таких станцій, пов'язаних з Пулківською обсерваторією, було 132. У метеорологічній станції при Коростишівській учительській семінарії т. Кудрицький ґрунтовно вивчив клімат нашого краю й склав цінну для метеоролога книжку “Клімат Коростишева”.

Відомий вчений професор Броунов* в одній із своїх наукових праць, визначає т. Кудрицького як одного з найбільш відомих метеорологів у нас і за кордоном.

Родинні обставини примусили Михайла Петровича перейти працювати до Житомира, але коли стало можливим, він знову повернувся на роботу в семінарію. І тільки 1907 р. кволе здоров'я примушує свого невтомного працівника залишити семінарію та знову повернутися до Житомира, де він останнього року викладає фізику й хімію по різних, переважно педагогічних, установах.

Тисячі вчителів виховано під керівництвом т. Кудрицького й всі вони згадують його як людину, що широко та з любов'ю працювала на користь народної освіти” [46].

Проте він не залишив остаточно громадську діяльність. Практично до кінця життя М.П. Кудрицький займався упорядкуванням і створенням бібліотеки краєзнавчого музею, організатором якої він був ще з 1920 р. [47] Крім цього Михайло Петрович керував Житомирським філіалом сільсько-господарського наукового комітету Наркомзема УРСР.

Відомо, що перебуваючи на пенсії, М.П. Кудрицький допомагав разом з П.Н. Абрамовичем, першим ректором ІНО, у науковій роботі з аспірантами професору В.Г. Кравченку [48].

Тридцять років – тривожний, страшний час, як і в загальній вітчизняній історії, так і в житомирській. Все вужчим ставало коло друзів М.П. Кудрицького. В ІНО розпочинаються перші чистки серед викладачів і студентів, у результаті чого більш як півсотні студентів були відраховані через неприйнятне для радянської влади соціальне походження. У 1929 р. під слідство ДПУ за підозрою в участі в СВУ потрапляє Є.О. Ненадкевич. У кінці того року він негайно виїздить із Житомира. У 1930-у Житомир залишає учень М.П. Кудрицького по Житомирських вищих педкурсах ім. М. Драгоманова, молодий і талановитий співробітник Волинського державного музею Н.К. Дмитрук. З 19 жовтня 1931 р. на роботу в Запорізький педінститут профтехосвіти не з доброї волі від'їздить його син Євген Михайлович [49]. У 1929 р. відбувається арешт, а згодом і “вимушений від'їзд” у 1931 р. із Житомира його старого і доброго друга, колеги-викладача по Житомирських вищих педкурсах ім. М. Драгоманова, завідувача етнографічного відділу Волинського музею професора В.Г. Кравченка. У кінці 20-х було за-

* Броунов Петро Іванович (1953-1927) російський метеоролог, чл.-корр. СПб АН, професор Київського і СПб ун-тів, основоположник сільськогосподарської метеорології в Росії, організатор придніпровської мережі метеостанцій.

арештовано професора В.Я. Гнатюка. Незабаром його випустять, проте “урок” не минеться марно. Через декілька місяців, у квітні 1931 р. Володимир Якович з гіркою залишає Житомир і їде на роботу до Кривого Рогу. Ще вужчим ставало коло друзів і знайомих, все більш безутішим було теперішнє... Разом з голодомором, прийшов голод на людське взаєморозуміння і спілкування. Наступав період інтелектуальної самотності...

Михайло Петрович Кудрицький помер у Житомирі 27 грудня 1933 р. на 77 році життя. Поховали видатного вченого спочатку на Монастирському кладовищі. У 60-ті роки, коли Монастирське кладовище було закрито, родичі перенесли його прах на Смолянське кладовище.

1. Газетні згадки про М.П. Кудрицького: Павлов О. Коростишів // Радянська Житомирщина. – 1961. – 19 серпня; Галайчук Я. Кузня педагогічних кадрів // Ленінським шляхом (Коростишів). – 1962. – 13 червня; Бобровник М. Дослідник поліського краю // Радянська Житомирщина. – 1965. – 16 березня; Костриця М.Ю. Золоті медалі вченого-метеоролога // Радянська Житомирщина. – 1970. – 25 січня; Бродацький М. Кузня шкільних кадрів // Ленінським шляхом (Коростишів). – 1988. – 20 березня; Буханова У. Слід на землі // Ленінським шляхом (Коростишів). – 1991. – 8 січня.
2. Гук Н.И. Начальная стадия образования местных метеорологических сетей на территории Украины. Деятельность М.П. Кудрицкого // Труды Украинского научно-исследовательского гидрометеорологического института. – Вып. 45. – Л., 1964. – С. 124.
3. Булахов М.Г. Восточнославянские языковеды. Библиографический словарь. – Т. II (А–К). – Минск, 1977. – С. 308-309; Білобровець В. Євген Михайлович Кудрицький – педагог, мовознавець, перекладач // Волинь – Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Вип. 5. – Житомир, 2000. – С. 102-111.
4. ДАЖО. Дело Коростышевской учительской семинарии о производстве в чины служащих в семинарии. – Ф. 75, оп. 1, спр. 203. – Арк. 5-6.
5. Демченко А.М. Коростишівське педагогічне училище: з історії становлення // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини / Зб. наук. праць за ред. В.О. Єршова. – Житомир, 1999. – С. 33.
6. ДАЖО. Дело о наставниках учительской семинарии. – Ф. 75, оп. 1, спр. 9. – Арк. 488.
7. Єршов В.О. З повагою до фактів. І. Посада в Коростишіві // Радянська Житомирщина. – 1989. – 29 вересня.
8. Єршова Л.М., Єршов В.О. Організація учбово-практичної, а також наукової і творчої роботи в Коростишівській учительській семінарії // Психолого-педагогічні фактори підвищення професійної майстерності вчителя-вихователя / За ред. О.А. Дубасенюк. – Житомир, 1995. – С. 118-120.
9. ДАЖО. Годичные отчёты о состоянии Коростышевской учительской семинарии. – Ф. 75, оп. 1, спр. 79. – Арк. 120, 208 зв.
10. ДАЖО. Отчёты о состоянии семинарии. Ф. 75, оп. 1, спр. 133. – Арк. 15 зв.
11. ДАЖО. Годичные отчёты о состоянии Коростышевской учительской семинарии. Ф. 75, оп. 1, спр. 79. – Арк. 63 зв.
12. ДАЖО. Краткая записка о метеорологической станции при Коростышевской учительской семинарии ... для особой комиссии при Министерстве земледелия и государственного имущества от 11 июня 1896 г. Ф. 75, оп. 1, спр. 126. – Арк. 241-245.
13. Кудрицкий М.П. Климат Коростышева. Метеорологические наблюдения при Коростышевской учительской семинарии за 1883-1892 гг. // Записки Киевского общества естествоиспытателей. – Т. XIV. – Вып. 2. – К., 1897. – С. 365.

14. ДАЖО. Реестр исходящих бумаг Коростышевской учительской семинарии. – Ф. 75, оп. 1, спр. 118.
15. ДАЖО. Краткая записка о метеорологической станции при Коростышевской учительской семинарии. – Ф. 75, оп. 1, спр. 126. – Арк. 241-242 зв.
16. Див. рецензії О.І. Восійкова у збірнику «Метеорологический вестник» № 7 за 1891 р.; № 2 за 1895 р.; № 5 за 1897 р.
17. ДАЖО. Дело о наставниках учительской семинарии. – Ф. 75, оп. 1, спр. 9. – Арк. 528 зв.-535.
18. ДАЖО. Дело Коростышевской учительской семинарии о производстве в чины служащих в семинарии. – Ф. 75, оп. 1, спр. 203. – Арк. 13.
19. ДАЖО. Дело о наставниках учительской семинарии. – Ф. 75, оп. 1, спр. 9. – Арк. 507 зв.-528.
20. Радчук-Павленко С.Т. Имени Ивана Франка // Пам'яті Івана Франка. Наукові записки. Житомирський державний педагогічний інститут ім. Івана Франка. – Т. IV. – Серія історико-філологічна. – Житомир, 1956. – С. 175.
21. ДАЖО. Дело о наставниках учительской семинарии. – Ф. 75, оп.1, спр. 9. – Арк. 498, 507.
22. Митці України. Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К., 1992. – С. 339.
23. ДАЖО. Послужной список преподавателя физики и математики Житомирской первой гимназии статского советника Кудрицкого Михаила Петровича. – Ф. 72, оп. 1, спр. 1173. – Арк. 10.
24. ДАЖО. Протоколы педагогического совета Коростышевской учительской семинарии. – Ф. 75, оп. 1, спр. 131; Рафальський В. Там, де вчився Васильченко // Радянська Житомирщина. – 1957. – 25 грудня; Прилуцький М. Учительська осінь Васильченка // Радянська Житомирщина. – 1969. – 26 жовтня; Осляк І. “Повернуся іншим”. Степан Васильченко про Коростышівську вчительську семінарію // Радянська Житомирщина. – 1983. – 23 жовтня.
25. ДАЖО. Дело Коростышевской учительской семинарии о замещении должности наставника математики и естествоведения. – Ф. 75, оп. 1, спр. 253. – Арк. 43-43 зв.
26. Гук Н.И. Op. cit. – С. 128.
27. ДАЖО. Протоколы педагогического совета Коростышевской учительской семинарии. Книга пятая. – Ф. 75, оп. 1, спр. 324. – Арк. 21 зв.
28. ДАЖО. Протоколы заседаний педагогического совета Коростышевской учительской семинарии. – Ф. 75, оп. 1, спр. 331. – Арк. 158.
29. Баженов Л.В. Олександр Іванович Тарнавський – освітній діяч. Краснавець Волині й Поділля // Актуальні проблеми історії і культури Волині та Київщини / За ред. В.О. Єршова. Зб. наук. праць. Ч. 1. – Житомир, 1999. – С. 43-46.
30. ДАЖО. Протоколы педагогического совета Коростышевской учительской семинарии. Книга пятая. – Ф. 75, оп. 1, спр. 324. – Арк. 93-94.
31. Отчёт о состоянии Коростышевской Учительской Семинарии за 1912 год. [Б.м. и г. изд. Волын. Губ. тип.] – Л. 2.
32. ДАЖО. Отчёт о работе физического кабинета. Ф. 72, оп. 1, спр. 916. – Арк. 3 зв.
33. ДАЖО. Отчёт гимназии за 1907 год. – Ф. 72, оп. 1, спр. 891. – Арк. 2 зв.
34. ДАЖО. О распределении уроков и классного наставничества. – Ф. 72, оп. 1, спр. 1131. – Арк. 2 зв., 13 зв.; Протоколы заседаний педагогического совета в 1917 / 1918 учебном году. – Ф. 72, оп. 1, спр. 1133. Протокол № 36 от 21 июля 1918 г.
35. ДАЖО. Протоколы заседаний педагогического совета в 1917 / 1918 учебном году. – Ф. 72, оп.1, спр. 1133. Протокол № 22 от 18 марта 1918 г.
36. Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка. Історичний нарис. – К., 2002. – С. 8.
37. ДАЖО. Офіційне відкриття Педагогічного інституту 16 жовтня 1919 р. у колишній 1-й гімназії. – Ф. 98, оп. 1, спр. 14. – Арк. 1.
38. Ibidem. – Арк. 4-5 зв.
39. ДАЖО. Учбові плани, записки до них. Про викладачів ІНО. – Ф. Р-98, оп. 1, спр. 3. – Арк. 1.

40. ДАЖО. Офіційне відкриття Педагогічного інституту 16 жовтня 1919 р. у колишній 1-й гімназії. – Ф. 98, оп. 1, спр. 14. – Арк. 28.
41. ДАЖО. Справа Житомирських 3-річних Українських педкурсів про доставку ріжних відомостей за службовців Педкурсів. Ф. Р-344, оп. 1, спр. 45. – Арк. 1.
42. Заплотинський О. Вчений-красзнавець // Радянська Житомирщина. – 1970. – 4 жовтня; Костриця М.Ю. Павло Постоєв: красзнавець, географ, педагог // Житомирщина крізь призму століть. Наук. зб. / Відпов. ред. М.Ю. Костриця. – Житомир, 1997. – С. 142-144.
43. ДАЖО. Справа Житомирських педкурсів з ріжним листуванням, що було на розгляді комітету курсів. – Ф. Р-344, оп. 1, спр. 18. – Арк. 7 зв.
44. ДАЖО. Справа Житомирського укр-педтехнікума з ріжними відомостями про співробітників технікума. – Ф. Р-344, оп. 1, спр. 106. – Арк. 20.
45. ДАЖО. Справа Житомирських 3-річних українських педагогічних курсів Про доставку ріжних відомостей за службовців педкурсів. Почато 1 січня 1925 р. Закінчено 31 грудня 1925 р. – Ф. Р-344, оп. 1, спр. 68.
46. Ю.Р. М.П. Кудрицький (До 50-річного ювілею науково педагогічної діяльності) // Радянська Волинь. (Житомир). – 1926. – 10 січня.
47. Украинская советская энциклопедия. – Т. 5. – К., 1981. – С. 471.
48. Костриця М.Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. – Житомир, 2001. – С. 118.
49. Архів ЖДПУ ім. І. Франка. Справа 18. Кудрицький Євген Михайлович. Особовий листок по обліку кадрів. (Справа не пронумерована.)

Бібліографія основних наукових праць Михайла Петровича Кудрицького

1. Метеорологические наблюдения при Коростышевской учительской семинарии 1883-1886 гг. Записки Киевского общества естествоиспытателей. Приложение к VIII тому. – К.: Типо-литография И.Н. Кушнерев и К⁰. Елисаветинская улица, дом Михельсона, 1887. – 48 с.
2. Метеорологические наблюдения при Коростышевской учительской семинарии. За 1888-й год. Оттиск из XI тома Записок Киевского Общества Естествоиспытателей. – К.: Высочайше утв. Т-во печатн. дела и торговли И.Н. Кушнерев и К⁰ в Москве. Киевское отделение, Бибиковский бульвар, дом № 8 Б, 1889. Без пагинации.
3. Новые данные о влиянии леса на климат. Оттиск из XI тома Записок Киевского Общества Естествоиспытателей. – К.: Высочайше утв. Т-во печатн. дела и торговли И.Н. Кушнерев и К⁰, в Москве. Киевское отделение, Бибиковский бульвар, дом № 8 Б, 1890. – 32 с.
4. Таблицы метеорологических и почвенных наблюдений, производившихся при Коростышевской учительской семинарии в 1890 году. Отдельный оттиск из «Записок Киевск. Общ. Естествоиспытателей», т. XII, вып. 2. – К.: Типо-Литография Высочайше утвер. Товарищ. И.Н. Кушнерев и К⁰, Киевское отделение, Бибиковский бульвар, д. № 8 Б, 1892. Без пагинации.
5. Таблицы метеорологических и почвенных наблюдений, производившихся при Коростышевской учительской семинарии в 1891 году. – К.: Тип. Высоч. утв. Т-во печатн. дела и торг. И.Н. Кушнерев и К⁰ в Москве. Киевское отделение, Бибиковский бульвар, дом № 8 Б, 1894. Без пагинации.
6. Климат Коростышева по наблюдениям метеорологической станции при Коростышевской учительской семинарии. – К.: Типо-литогр. Выс. Утв. Т-ва И.Н. Кушнерев и К⁰ в Москве. Киевское отделение, Бибиковский бульв., дом № 8 Б, 1897. – 200 с., 1 табл.
7. Климат Коростышева. Метеорологические наблюдения при Коростышевской учительской семинарии за 1883-1892 гг. // Записки Киевского общества естествоиспытателей. – Т. XIV. – Вып. 2. – К., 1897. – С. 359 – 372.